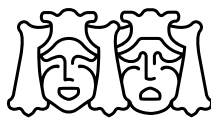

Leopoldstadt

VANEMUINE

teatri peatoetaja

154. hooaeg

TOM STOPPARD

Leopoldstadt

DRAAMA KAHES VAATUSES

TÕLKIJA KALLE HEIN

LAVASTAJA TIIT PALU

KUNSTNIK LILJA BLUMENFELD

VALGUSKUNSTNIK MARGUS VAIGUR (ENDLA)

MUUSIKALINE KUJUNDAJA ELE SONN

LIIKUMISJUHT MARE TOMMINGAS

INSPITSIENT AIME ROOSILEHT

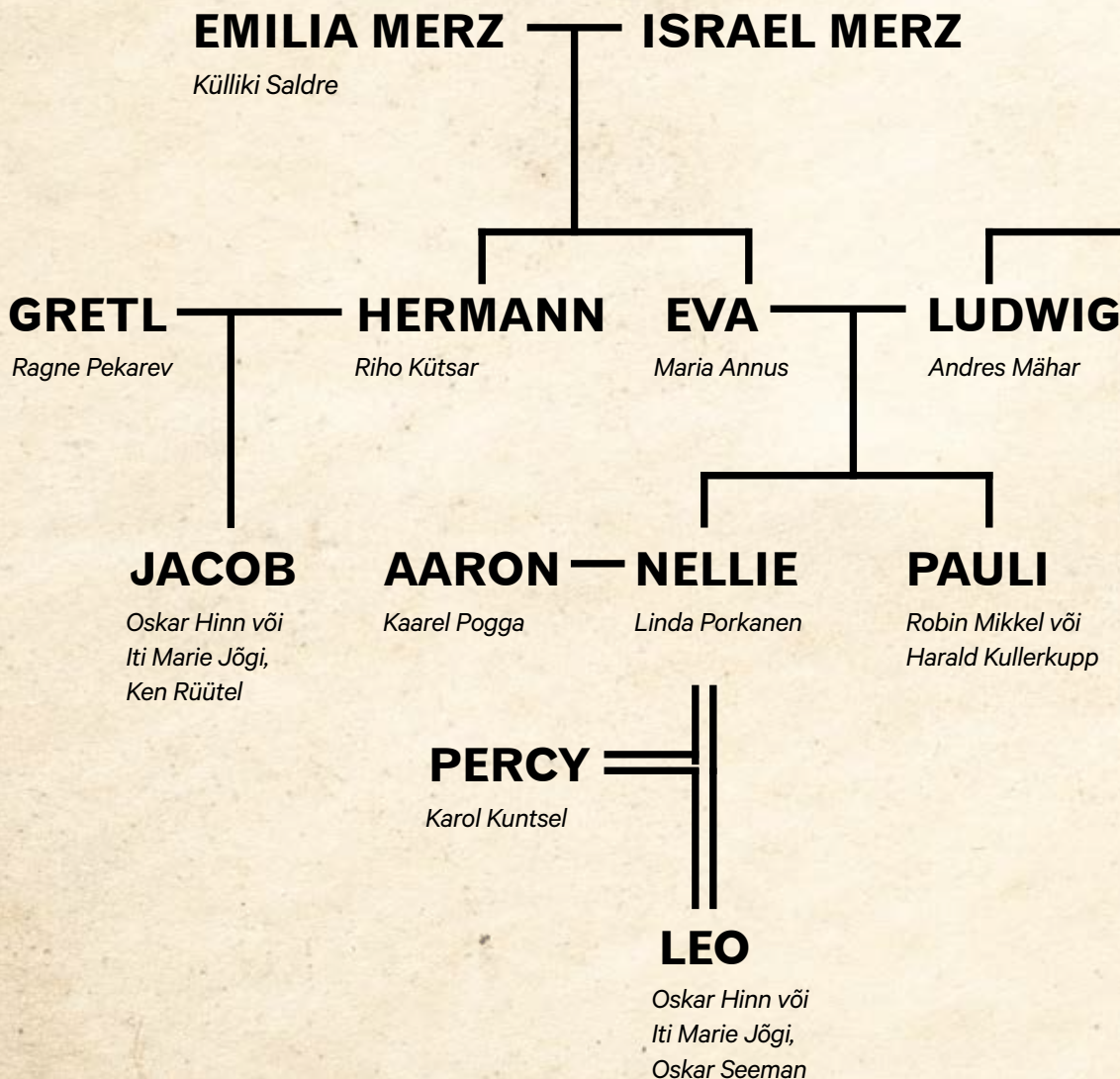
ESIETENDUS 16. SEPTEMBRIL 2023 VANEMUISE SUURES MAJAS

TRUPP TÄNAB NÕU JA ABI EEST

TARTU ÜLIKOOLI JUDAISTIKA LEKTORIT ANU PÕLDSAMIT

NÄIDENDI AUTORIOIGUSI VAHENDAS EESTI TEATRI AGENTUUR

MERZIDE JA JAKOBOVICZITE PEREKONNA SUGUPUU

**ESTELLE
JAKOBOVICZ**

**SOLOMON
JAKOBOVICZ**

WILMA

Lena Barbara Luhse

ERNST

Priit Strandberg

HANNA

Maarja Johanna Mägi

KURT

Margus Jaanovits

ZAC

Gustav Nikopensus

SALLY

*Elli Koidula Kull
või Sonja Riimaa,
Kärt Kull*

ROSA

*Elisabeth Strandberg
või Maria Timmusk,
Piret Laurimaa*

OTTO

Helgur Rosental

HERMINE

Helo Kaplinski

NATHAN

*Greg Värnomasing,
Ken Rüütel*

MIMI

*Elli Koidula Kull
või Sonja Riimaa*

BELLA

*Elisabeth Strandberg
või Maria Timmusk*

HEINI

*Robin Mikkel või
Harald Kullerkupp*

Osad ja osatäitjad lisandumise järjekorras

1899

Vanaema Emilia Külliki Saldre

Hermann, Emilia poeg Riho Kütsar

Eva, Emilia tütar Maria Annus

Gretl, abielus Hermanniga Ragne Pekarev

Ludwig, abielus Evaga Andres Mähar

Wilma, Ludwigi õde Lena Barbara Luhse

Ernst, abielus Wilmaga Priit Strandberg

Hanna, Ludwigi ja Wilma õde

Maarja Johanna Mägi

Jacob, Hermann ja Gretli poeg

Oskar Hinn või Iti Marie Jõgi,

hiljem Ken Rüütel

Pauli, Ludwigi ja Eva poeg

Robin Mikkel või Harald Kullerkupp

Nellie, Ludwigi ja Eva tütar Linda Porkanen

Sally, Ernsti ja Wilma tütar

Elli Koidula Kull või Sonja Riimaa,

hiljem Kärt Kull

Rosa, Sally kaksikõde

Elisabeth Strandberg või

Maria Timmusk,

hiljem Piret Laurimaa

Poldi, kokk/Majapidajanna Merle Jääger

Hilde, toatüdruk Mirelle Uibokand

Jana, lapsehoidja Ele Sonn

1900

Fritz, noor ohvitser Oskar Seeman

1924

Hermine, Hanna ja Kurti tütar

Helo Kaplinski

Aaron, abielus Nellie'ga Kaarel Pogga

Kurt, abielus Hannaga Margus Jaanovits

Zac, abielus Sallyga Gustav Nikopensus

Percy, Inglise ajakirjanik Karol Kuntsel

Leo, Nellie ja Aaroni poeg

Oskar Hinn või Iti Marie Jõgi,

hiljem Oskar Seeman

Nathan, Sally ja Zaci poeg

Greg Värnomasing,

hiljem Ken Rüütel

Erariides mees Jüri Lumiste

Mimi, Sally ja Zaci tütar

Elli Koidula Kull või Sonja Riimaa

Bella, Mimi kaksikõde

Elisabeth Strandberg või Maria Timmusk

Heini, Hermine ja Otto poeg

Robin Mikkel või Harald Kullerkupp

Otto, pankur Helgur Rosental

Mohel Kaarel Pogga

Teenrid

Keijo Sepp, Mart Visnapuu, Andre Luik

Tegevusaeg ja -koht:

Viin, Merzide pere korter Ringstrassel
aastatel 1899, 1900, 1924, 1938 ja 1955

Tom Stoppard on Euroopa draamakirjanduse elav klassik, kelle näidendeid „Rosencrantz ja Guildenstern on surnud”, „Arkaadia”, triloogiat „Utoopia rannik” ja mitmeid teisi on nautida saanud ka Eesti teatripublik. „Leopoldstadt” on kogenud kirjaniku (sündinud aastal 1937) seni viimane näidend, mille maailmaesietendus toimus 2020. aastal Londoni West Endis, lavastajaks nimekas Patrick Marber.

„Leopoldstadt” on kirjanik Tom Stoppardi jaoks väga isiklik lugu. See on vana mehe pöördumine oma juurte juurde, millest ta kuni kuuekümnendate eluaastateni liiga palju ei teadnud. Näidend ei ole küll üksüheselt autobiograafiline, ent kirjaniku elulugu lähemalt uurides on selge, et sellesse loosse on põimitud palju isiklikku.

Tom Stoppardi sünninimi on Tomáš Stráussler, ta on sündinud Zlínis, Tšehhoslovakkias (praegune Tšehhi vabariik), kust tema juutidest vanematel tuli teise maailmsõja eel koos väikeste lastega natside okupatsiooni eest põgeneda. Pere sattus esmalt Singapuri ja seejärel Indiasse, kus Stoppardi sõjakeerises leseks jäänud ema abiellus Briti ohvitseri Kenneth Stoppardiga. 1946. aastal kolis pere Suurbritanniassa ning selleks hetkeks juba Tom Stoppardi nime kandev poiss kasvatati üles nagu iga teine inglane. Stoppardi ema ei soovinud valusat minevikku meenutada ning tahtis, et tema lapsed tunneksid end oma uuel kodumaal võimalikult hästi. Kuna tal polnud kindlaid religioosseid veendumusi, siis lastele nende juudi päritolust palju ei räägitud.

Pärast hariduse omandamist töötas Stoppard mitu aastat ajakirjanikuna. 1960. aastal liitus ta ajakirjaniku ja kriitikuna Bristoliteatritrupiga Old Vic ning hakkas peagi kirjutama näidendeid. Lähimurre saabus 1966. aastal näidendiga „Rosencrantz ja Guildenstern on surnud”. Näidend sai kriitikutelt ja publikult kõrge hinnangu ning Stoppard tõusis ajapikku nüüdisaegses teatripildis oluliseks autoriks ja autoriteediks. Ta jätkas uuenduslike ja mõtlemapanevate näidendite kirjutamist, nende hulgas jõudsid publiku ette näidendid „Jumpers” (1972, „Hüppajad”), „Travesties” (1974, „Travestiad”), „Arcadia” (1993, „Arkaadia”) ja triloogia „The Coast of Utopia” (2002, „Utoopia rannik”). Lisaks on Stoppard kirjutanud stsenaariume filmidele ja teleproduksioonidele. Tuntumate hulka kuuluvad „Brazil” (1985, „Brasiilia”), „Empire of the Sun” (1987, „Päikesempeerium”) ja „Shakespeare in Love” (1998, „Armunud Shakespeare”), mille eest ta võitis parima

originaalstsenariumi Oscari. Stoppard on oma karjääri jooksul saanud mitmeid muidki auhindu, sealhulgas mitu Tony auhinda, Oscari, ja kuninganna Elizabeth II poolt antud rüütli-tiitli. Tema näidendeid on esitatud üle maailma ja need on kaasaegsele draamakirjandusele avaldanud märkimisväärset mõju.

Kui kirjaniku ema oli 70-aastane, palus Stoppard, et ema kirjutaks tema jaoks üles oma mälestused ja sai aasta hiljem emalt paar lehekülge mälestusi ja märkmeid. Selleks ajaks teadis ta juba, et emal oli neli vanemat õde ja üks vend. 1993. aastal kohatud sugulane rääkis talle, et ema õed Wilma ja Bertha surid Auschwitzis. Õde Anny koonduslaagri nimi ja surmakoht pole tänini teada. Õde Irma ja vend Ota pääsesid, Irma suri 90-aastase lastetu lesena Argentinast. Stoppardi isapoolsed vanavanemad Julius ja Hildegard Straussler küüditati sakslaste poolt Riiga, nad tapeti 9. jaanuaril 1942; emapoolsed vanavanemad Rudolf ja Regina Beck surid 1944. aastal samuti koonduslaagris.

Pärast ema surma teadvustas vananev kirjanik aina enam oma juudi päritolu ning külastas 1990. aastatel esimest korda ka Tšehhoslovakkia. Aina tihedamini pöördusid mõtted rahvusaaslastele, neile Ida-Euroopa juutidele, kellel ei õnnestunud kokku tõmbuvast silmusest tema kombel põgeneda. Mis neist sai?

Üha rohkem hakkas terve elu end inglasena tundnud kirjanikule tunduma, et ta peab midagigi nende heaks tegema – ta peab neist kirjutama. 1994. aastal nägi Stoppard Prahast esimest korda oma perekonna fotoalbumit ja tundis end süüdlasena, et on elanud terve elu, tundmata huvi nende inimeste saatuse vastu. Ta ei tundnud neist pildil olijatest kedagi, mälus polnud isegi elusat pilti oma isast, ent tunne, et ta on neile inimestele midagi väga võlgu, aina süvenes.

Stoppard kirjeldab oma mälestustes, kuidas ta kohtus 96-aastase lese pr Albertiga, kelle abikaasa oli olnud Bata tehase juht Tšehhimaal, kus Stoppardi isa enne teist maailmasõda töötas arstina. Proua Albertiga olid kohtumisel kaasa ka tema tütre Senta ja Zaria, kes Stoppardi isa dr Strausslerit hästi mäletasid. Zenta jutustas Stoppardile, et oli väiksesena klaasikilluga oma kätt

Väike tüdruk esireas on Tom Stoppardi ema Martha Beckova oma õdede-vendade keskel aastal 1914.

vigastanud ja dr Straussler õmbles haava kinni. Arm oli naise käel ikka veel näha. Stoppard meenutab: „Ma puudutan seda armi. Sel hetkel üllatab mind lein, väike jäänuk kogu leinast, mis ma talle võlgu olen. (Ma ei oma ühtegi asja, mis oleks kuulunud mu isale, ühtegi eset, mis oleks olnud tema oma või mida ta kunagi puudutanud oleks, kuid nüüd oli mu ees jälg väikesest armist).“

Stoppard hakkas lugema raamatuid holokaustist ja uurima Euroopa juutluse ajalugu, jõudes sel moel ka Viini juudi kogukonna saatuseni. Ta luges Arthur Schnitzleri näidendeid ja Stefan Zweigi „Eilset maailma“, tutvus paljude memuaaridega ja suhtles oma juudi rahvusest tuttavatega, kes rääkisid talle enda perekonalugusid. Tasapisi hakkas küpsema uus näidend „Leopoldstadt“, mis räägib ühe rikka ja rohkearvulise Viini juudidiperekonna loo läbi poole sajandi: näidend algab aastal 1899 ja jõuab välja 1955. aastasse. Leopoldstadt, nimi, mis andis näidendile pealkirja, on tänini Viinis alles olev linnaosa, kus ajalooliselt elasid juudid.

Juudid ja Viin

Viini juutide ajalugu ulatub peaaegu 900 aasta taha. Juudid elasid Austria pealinnas juba ammu enne seda, kui linn sai tuntuks oma kaunite paleede, klassikalise muusika ja imeliste kohvikutega.

Enne 1938. aastat oli Austria juudi kogukond üks Euroopa suurimaid. Viin oli oluline juudi kultuuri, hariduse ja sionistliku mõtte keskus. Erinevatel aegadel nimetasid Viini oma koduks mõned suurimad juudi soost mõtlejad, sealhulgas Theodor Herzl, Sigmund Freud, Franz Kafka, Viktor Frankl jpt.

Natsi-Saksamaa okupeeris Viini märtsis 1938. Teise maailmasõja lõpuks pääses kunagisest 200 000 Viinis elanud juudist surmalaagritest vaid 800 – enamik neist elas holokausti üle end varjates. 1945. aastaks oli Viinis kunagi eksisteerinud juudi kogukonnast jäänud järele väga vähe. Pärast sõda tuli väike rühm juute siiski linna tagasi ja tänapäeval elab Viinis umbes 10 000–15 000 juuti. Viini juudi kogukonna tekke algusaegadesse tagasi minnes on leitud tõendeid selle kohta, et juudid elasid Viinis umbes 12. sajandi lõpust alates. Juutide elu keskpunktiks oli keskajal ala, mida praegu nimetatakse Judenplatziks ning kus tänapäeval asuvad holokausti memoriaal ja Juudi muuseum.

Juutide lugu keskaegses Viinis iseloomustavad tagakiusamised, väljasaatmised, mõrvad ja muud repressioonid. 1420–1421. aastal pagendati juudid Viinist hertsog Albert V käsul, nad pöörduti sunniviisiliselt teise usku, vangistati ja lõpuks hukati. Umbes 1500-liikmeline Viini juudi kogukond hävitati ja hertsog konfiskeeris kogu nende vara.

1500. aastate alguses tulid juutide pered tagasi Viini, ent keiser Leopold I (1640–1705) valitsusajal algasid juutide kannatused uuesti, ülikatoliiklik keiser vihkas juute ning lasi nad 1670. aastal Viinist välja saata, keelates neil linna naasmise.

Habsburgide soost keiser Joseph II (1741–1790) oli juutide suhtes sallivam kui tema eelkäijad. Aastal 1782 andis ta välja nn sallivusedikti, mis andis juutidele loa oma usku Alam-Austrias vabalt praktiseerida ja see viis lõpuks autonoomse juudi usukogukonna loomiseni keiser Franz Josephi (1830–1916) valitsusajal.

Koos omandatud õigustega hakkas paranema ka juutide ühiskondlik positsioon. 19. sajandi algul toimus Ida-Euroopa aladelt Viini suur juutide sissetõuke, mis lõi Viinis eeldused sajandi lõpus õitsema löönud juutide „kuldajastule“. 1920. aastateks olid 10 protsenti Viini elanikkonnast juudid ja seal oli üks maailma suurimaid juutide kogukondi. Arvatakse, et kogukonna suurus küündis oma kõrgpunktis 200 000 inimeseni. Paljudel juudi kunstnikel, intellektuaalidel ja ärimeestel oli otsustav roll Viini arenemisel Euroopa suurlinnaks.

Emantsipatsiooniga üheksateistkümnendal sajandil kaasnesid drastilised muutused Viini juutide professionaalses ja sotsiaalses struktuuris: paljud juudi intellektuaalid kaotasid oma traditsioonilised sidemed juutlusega ja assimileerusid.

Holokaust

Huvitav fakt: 1913. aastal elasid Hitler, Trotski, Tito, Stalin ja Freud Viinis üksteisest kiviviske kaugusel. Freud oli kuulsa Cafe Landtmanni regulaarne küllastaja, Hitler ja Trotski käisid samal ajal kuulsas Cafe Centralis (seda küll eraldi, mitte üheskoos).

1930. aastate alguses süvenes Austrias üldine juudiviha ja rassism. Juutide kultuuri hävitamine algas 1933. aastal, kui natsipartei võttis kontrolli Saksamaa üle. Siis põletasid ja hävitasid üliõpilased üle kogu Saksamaa kuulsate juudi autorite, sealhulgas Sigmund Freudi, Albert Einsteini ja teiste musta nimekirja kantud autorite raamatuid. On säilinud Freudi sarkastiline kommentaar sündmustele: „Milliseid edusamme me teeme! Keskjäl oleksid nad põletanud minu. Nüüd rahuldavad nad minu raamatute põletamisega.“ Vaatamata kasvavale antisemitismile otsustas Freud Viini jääda isegi pärast Austria annekteerimist natside poolt. 1938. aastal pidi Rahvusvahelise Psühhoanalüütilise Assotsiatsiooni (IPA) president teda pikalt veenma, et ta põgeneks Suurbritanniasse, kus Freud elaski oma surmani (1939).

1938. aasta märtsis annekteeris Natsi-Saksamaa Austria vabariigi, toimus nn anšluss. Peagi puhkesid Viinis mässud juutidest elanikkonna vastu. Vähem kui aastaga kehtestasid natsid

juute diskrimineerivad seadused, millele lisandusid halastamatu terror ja massilised areteerimised. Juudid pidid kandma riietel kollast Taaveti tähte. Ametnikud sulgesid juudi kogukonna kontorid ja saatsid juhatuse liikmed Dachau koonduslaagrisse.

Kristalliöö (9.–10. november 1938) oli Viinis eriti jõhker. Linna sünaagoid ja palvemajad süüdati, juutide kodudes ja ettevõtetes vandaalitsesid natsipartei liikmed ja Hitlerjüngend. 17. maiks 1939 olid peaaegu pooled Austria juudi rahvusest elanikkonnast riigist välja aetud, Austriasse jäi veel ligikaudu 121 000 juuti.

Natsionaalsotsialistid hävitasid Viini kunagise õitsva juudi kogukonna peaaegu täielikult. 1939. aasta maiks lahkus riigist umbes 130 000 inimest, keda Nürnbergi seaduste kohaselt peeti juutideks. Koondus- ja hävituslaagrites suri üle 65 000 küüditatud juuti.

Tänapäeva Austrias on nii kohalikest kui ka lisraelist sisse rännanud juutidest elanikkond taas kasvutrendis. Viini tuntuim juudi piirkond, kus asub enamik juudi asutusi, organisatsioone ja koššerrestorane, on Leopoldstadt.

Stadttempel on ainus Viini sünaagoo, mis Kristalliöö pogrommides alles jäi.

Leopoldstadt on Viini südames asuv linnaosa, mis koos Brigittenau linnaosaga moodustab suure saare, mida ühelt poolt ümbritsevad Doonau kanal ja teiselt poolt Doonau. Linnaosa on oma nime saanud keiser Leopold I (1640–1705) järgi. 1625. aastal sai rabi Yom-Tov Lipmann Heller Viini rabiks. Sel ajal olid Viini juudid üle linna laiali ja neil puudus keskne kogukond. Heller sai õiguse asutada keskne juudi kogukond Unterer Werdi linnaosas, mis oli juba siis Viini eeslinn. 17. sajandi keskpaigaks oli osa hoonestatud alast juutide geto. Sel ajal kandis piirkond nime Im Werd,

juudi elanikkond elas piirkonnas nimega Unterer Werd. Viha, mida ülikatoliiklik keiser Leopold I juutide vastu tundis, viis juudi kogukonna väljasaatmiseni linnast (1670) ja hävitamiseni kohaliku mittejuutidest elanikkonna toetusel. Kui Leopold I-st sai Püha Rooma riigi keiser, kinnitas ta kõik varasemad hartad ja lubas kaitsta ka juutide elu ja vara. Paraku süvendas tema juudivastast hoiakut abielu Hispaania printsessi Margaret Theresiaga, kes süüdistas juute oma esmasündinud lapse (1668) surmas. 1670. aastal lasi keiser juudid Viinist välja saata ja andis vaatamata paavsti palvetele juute säästa vande, et juudid ei pääse enam kunagi Viini. Tänutäheks juutide väljasaatmise eest nimetasid Viini elanikud piirkonna keisri järgi Leopoldstadtiks (Leopoldi linn). Austria-Ungari impeeriumi ajal tulid riigi idapoolsetest osadest pärit juudi immigrandid taas Leopoldstadtis elama. Juutide arvukuse tõttu hakati piirkonda nimetama Mazzesinseliks (Matsa saar, mis viitab paasapühade ajal söödavale hapendamata leivale).

Pärast raudse eesriide langemist aastal 1989 tuli Ida-Euroopa aladelt ja endisest Nõukogude Liidust Viini palju juute ning Leopoldstadtis elanikkond kasvas.

Kultuur ja teadus

Viini haritlas- ja teadlaskonnas on palju juutidest tippteadlasi, sh arstidest Nobeli preemia laureaadid Robert Bárány (1914) ja Otto Loewi (1936), psühhoanalüüsi isa Sigmund Freud ja tema õpilane Alfred Adler. Jurist Ans Kelsen on Austria põhiseaduse autor, Siegfried Marcus on ajalukku läinud auto leiutajana. Viinlased olid ka nobelistid Wolfgang Pauli (1945, füüsika) ja Max F. Perutz (1962, biokeemia). Maailmakuulsad on filosoof Ludwig Wittgenstein ja lavastaja Max Reinhardt. Viini juudi rahvusest tippteadlaste nimekiri on väga pikk.

Viini juutide panus muusikasse, kirjandusse, ajakirjandusse, skulptuuri- ja maalikunsti 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi esimestel kümnenditel on märkimisväärselt suur. Viini tõus moodsa kunsti keskuseks oli paljuski tingitud nii rikaste juudi patroonide olemasolust kui ka juudi kodanluse salongides toimuvast elavast keskustelust, mis toetas uute ideede sündi.

Stefan Zweig, maailmakuulus viinlasest juudi kirjanik, kes 1934. aastal Austriast emigreerus, kirjutas oma raamatus „Eilne maailm“, mille lõpetamise järel ta koos oma abikaasaga tegi enesetapu:

„/.../ tuleb teada, et Viini kohvik kujutab endast täiesti isepärast ja maailmas mitte millegagi sarnanevaga võrreldavat institutsiooni. Õigupoolest on see iselaadne demokraatlik, igaühele odava kohvitassi eest avatud klubi, kus iga külaline võib selle tillukese tasu eest tundide viisi istuda, mõtteid vahetada, kirjutada, kaarte mängida, oma posti kätte saada ja kõigepealt konsumeerida piiramatu arvul ajalehti ning ajakirju. Viini kohvikus leidsid kõik Viini ja mitte ainult Viini, vaid ka saksa, prantsuse, inglise, itaalia ning ameerika ajalehed /.../. Nii teadsime kõike, mis maailmas

toimus, otsesest allikast, olime informeeritud igast raamatust, mis ilmus, igast etendusest, mis kustahes aset leidis, ja võrdlesime kõigi lehtede arvustusi: võibolla ei soodustanud miski austerlase vaimset erksust ja rahvusvahelist orienteeritust nii palju kui see, et tal oli võimalus saada kohvikus maailmas toimuva kohta nii mitmekülgseid teateid ja ühtlasi arutada neid sõbralikus ringis.“

„Eilne maailm“ (Die Welt von Gestern: Erinnerungen eines Europäers, 1942), tlk Jaan Kross

Sajandivahetuse paiku olid klassikalises muusikas mõjukad sellised heliloojad nagu Gustav Mahler, Arnold Schönberg, Egon Wellesz, Erich Korngold ja Alexander Zemlinsky, opereti vallas Oscar Strauss, Imre Kalmán, Leo Fall ja Edmund Eysler. Muide, natsid pigistasid teadlikult silma kinni Viini valsikuninga Johann Strauss noorema osalise juudi päritolu ees.

Juudi päritolu kirjanike nimekiri on väga pikk ja moodustab olulise osa 20. sajandi Austria kirjandusloost, näiteks Arthur Schnitzler, Hermann Bahr, Hugo von Hofmannsthal, Franz Werfel, Stefan Zweig, Franz Kafka, Elias Canetti jpt.

Gustav Klimti „Filosoofia“

Viini ülikool tellis Klimtilt laemaalid oma suure saali jaoks. Klimt esitles kolme kavandit: „Filosoofia“, „Meditiin“ ja „Õigusteadus“. Ülikool keeldus neid vastu võtmast, viidates nende käsitlusviisile, mida nimetati perversseks ja pornograafiliseks. Arutlused toimusid isegi Austria parlamendis. Maal „Filosoofia“ sai Pariisi maailmanäitusel 1900. aastal kuldmedali.

Näidendis räägitakse maalist nii:

Esimeses stseenis (1899) ütleb LUDWIG: „Ja meie saadame pariislastele vaatamiseks ülikoolile tehtud maali pealkirjaga „Filosoofia“. Mult küsiti allkirja petitsioonile, mille filosoofiateaduskond selle vastu koostas. /---/ Teaduskond tahab ülikooli suure saali laes näha Platonit ja Aristotelest oliivisalus mõtteid vahetamas, mitte mingit moodsat kunsti, mis end filosoofiaks nimetab. Nii et Pariisis võime selle ära vaadata.“

Kaheksandas stseenis (1938) ütleb ERNST: „Kõik kolm kujutavad halbu unenägusid. Seks ja surm. Suguelundid, pealuud, hiidkaheksajalg, ilusad noored preestrinnad, kõik ujub, keerleb, väänleb. Skandaal! Linnapea Schöne Karl ise tahtis teada, kas kultuuriminister tõesti toetab kunsti, mida viisakad austerlased peavad mõttetuks ja solvavaks. Freud jäi sellest vaidlusest eemale. Aga jumala eest, see kõik on seal olemas. Unenägu on allasurutud soovi varjatud täitumine. Kõik ratsionaalne on irratsionaalse meelevaldas. Kultuur ei suuda meist barbaarsust välja juurida. /---/“

Kõik kolm maali hävisid arvatavasti 1945. aasta mais sõjatulekahjus.

Näidendis mainitud isikunimede, sõnade ja sündmuste seletusi

☞ **Theodor Herzl** (1860–1904) oli Austria-Ungari keisririigis juudi perekonnas sündinud advokaadist ajakirjanik, keda peetakse sionismina tuntud juudi poliitilise rahvusliikumise loojaks, esimeseks juhiks ning ideoloogiks. Tema peateos on „Juudi riik“ („Der Judenstaat“, 1896), milles ta tegi ettepaneku iseseisva juudi riigi loomiseks.

☞ **Arthur Schnitzler** (1862–1931) oli austria romaani-, novelli- ja näitekirjanik, elukutselt arst. Ta on eelkõige tuntud oma psühholoogiliste näidendite tõttu, mis lahkavad Viini sajandivahetuse kodanlikku elu. Schnitzler sai kirjanikuna kuulsaks näidendiga „Anatol“ (1893), mis räägib jõuka noore Viini mehe juhuslikest armusuhetest. Näidend „Ringmäng“ (sks *Reigen*, 1897, tuntud ka pealkirja all *La Ronde*), mida lavastuses mainitakse, on näidend, milles kümme inimest moodustavad oma salajaste seksuaalsuhetega tahtmatult inimestevahelise ringi. Näidend uurib oma ajastu seksuaalmoraali ja klassiideoloogiat tegelaspaaride järjestikeste kohtumiste kaudu (enne või pärast seksuaalset kohtumist). Eraviisiliselt trükiti näidend 1900. aastal, lavale jõudis aga alles 1920. aastal ning tekitas avalikkuses tugevaid reaktsioone. Näidendi kaks pealkirja — saksa keeles „Reigen“ ja prantsuse keeles „La Ronde“ — viitavad ringtantsule. Näidendit on lavastatud ka Eestis.

☞ **Sigmund Freud** (1856–1939) oli juudi päritolu Austria neuroloog ja psühhiaater ning psühhoanalüüsi teooria ja meetodi rajaja. Tema tööd on avaldanud suurt mõju psüühika uurimisele, psühhoteraapiale, pedagoogikale, kirjandusele, filosoofiale ja kultuurile üldisemalt. Sigmund Freudi peateos on „Unenägude tõlgendamine“ (*Traumdeutung*, 1899), mis kuulub 20. sajandi mõttelugu ja vaimuelu enim mõjutanud raamatute hulka. Just see raamat pani aluse Freudi kuulsusele ja populaarsusele, paljud tema tuntud ja poleemikat tekitanud teooriad pärinevad just „Unenägude tõlgendamisest“. Freudi peamine sõnum lugejale on lihtne: unenägudel on tähendus, mille saab välja tuua psühhoanalüüsi abil. „Unenägude tõlgendamine“ on ühest küljest psühhoanalüüsi alusteos, samas aga võib seda lugeda kui ühte Euroopa kultuuriloo võtmeteksti. Teos on tõlgitud ka eesti keelde.

☞ **Extraordinarius** – erakorraline professor

☞ **Taaveti täht** on kahest üksteise peale asetatud võrdkülgsest kolmnurgast moodustatud kuusnurk (heksagramm), mis on juudi rahvuslik sümbol ja seda kujutatakse ka Iisraeli lipul. Kujund oli mitmes erinevas kultuuris maagilise sümbolina tuntud juba pronksiajal, juutide rahvuslikuks sümboliks sai see 18. sajandil ja valiti juutide rahvumärgiks sionistide kongressil aastal 1897. Natsi-Saksamaal sunniti juute alates 1940. aastast kandma riietel kollast Taaveti tähte, millele oli kirjutatud sõna *Jude*.

☞ **Paasapühad** on judaismis peetavad pühad, mida tähistatakse nisánikuu (enamasti langeb märtsi- või aprillikuusse) 14. päeval. Paasapühad kestavad eri traditsioonides seitse või kaheksa päeva. Pühadega mälestatakse Moosese juhtimisel toimunud juutide vabastamist Egiptuse vangipõlvest, mida kirjeldatakse Tooras. Paasapühad algavad piduliku õhtusöögiga (séder), mida tähistatakse kogu suguseltsiga ja mille käigus süüakse sümbolise tähendusega toite ning meenutatakse vangipõlvest pääsemise lugu.

☞ **Štetl** on jidišikeelne termin, mis enne teist maailmasõda ja holokausti tähistas Ida-Euroopas juudi väikelinnu.

☞ **Georg Friedrich Bernhard Riemann** (1826–1866) oli saksa matemaatik, mitteeuclidilise geomeetria looja. Tema teedrajavad tööd diferentsiaalgeomeetrias said Albert Einsteini loodud üldrelatiivsusteoorias kõvera ruumi kirjeldamise aluseks. Riemann on andnud olulise panuse ka matemaatilise analüüsi, arvuteooria, kompleksmuutuja funktsioonide teooria, diferentsiaalvõrrandite teooria, matemaatilise füüsika, teoreetilise füüsika ja mehaanika (gaasidünaamika rajajaid) valdkonnas.

Mis on Riemanni hüpotees? 1859. aastal ilmunud töös „Über die Anzahl der Primzahlen unter einer gegebenen Grösse“ väitis Riemann, et algarvud (arvud, mis jagunevad vaid iseendaga ja ühega) ei ole juhuslikud, vaid on määratud spetsiaalse funktsiooni abil, mida tänapäeval nimetatakse Riemanni zetafunktsiooniks. Hüpotees on lahendamata tänapäevani ning on valitud ka millenniumi ülesannete hulka.

☞ **Johann Carl Friedrich Gauss** (1777–1855) oli saksa matemaatik, astronoom, polühistor ja füüsik. Gaussi peetakse tema varases eas ilmnunud matemaatiliste võimete tõttu imelapseks. Ta tegi oma esimesed suuremad matemaatilised avastused teismelisena. Arvuteooria õpiku „Disquisitiones Arithmeticae“ sai ta valmis 1798. aastal 21-aastaselt, trükkis ilmus see alles 1801. aastal.

☞ **Gustav Mahler** (1860–1911) oli juudi päritolu Austria hilisromantiline helilooja ja üks oma ajastu nimekamaid dirigente. Heliloojana oli Mahler sillaks 19. sajandi Austria ja Saksa traditsioonide ning 20. sajandi alguse modernismi vahel. Ta oli oma eluajal tunnustatud dirigent, kuid tema helilooming sai populaarseks alles pärast natsionaalsotsialistlikku diktatuuri, natside võimu ajal oli tema teoste esitamine keelatud. Helilooja elu ajal pälvisid Mahleri teosed ja nende ettekanded küll laialdast huvi, kuid harva publiku positiivset vastukaja. Paljud kaaslinlastest vaenlased kasutasid juudivastast ajakirjandust, et mustata peaaegu iga Mahleri teose ettekannet. Kolmanda sümfoonia eduka esiettekanke kohta kirjutati Viinis: „Igaüks, kes on midagi sellist kirjutanud, väärib paariaastast vanglakaristust.“ Mahleri teine sümfoonia ehk ülestõusmise sümfoonia (1895) võeti vastu positiivsemalt, üks kriitik nimetas seda kõige meisterlikumaks teoseks pärast Mendelssohni omi. Selline suuremeelne kiitus oli helilooja eluajal väga harv. See oli esimene suurem töö, mis pani aluse tema eluaegsele nägemusele surmajärgse elu ilust ja ülestõusmisest. Mahler kuulus nende juutide hulka, kes lasid end ristida: ta võttis omaks katoliikluse. Kindlasti oli üks usuvahetuse põhjusi selles, et muul moel poleks kunagi ta saanud Viini Õukonnaooperi muusikadirektori ametikohta.

☞ **Hugo Laurenz August Hofmann von Hofmannsthal** (1874–1929) oli austria luuletaja, näitekirjanik ja esseist, oma kaasaegsete seas Viinis väga kõrgelt hinnatud. Tuntuse saavutas ta oma lüüriiliste luuletuste ja näidenditega ning rahvusvaheliselt tuntuks sai tänu koostööle saksa ooperihelilooja Richard Straussiga („Roosikavalier“).

☞ **Sionism** on juutide rahvuslik poliitiline liikumine, mille algne eesmärk oli juutide kodumaa rajamine Iisraeli. Mõiste „sionism“ võttis 1890. aastal kasutusele Viini õpetlane Nathan Birnbaum. Sionistliku liikumise asutas ametlikult Austria-Ungari ajakirjanik Theodor Herzl 19. sajandi lõpus, kuid liikumine ise pärineb juba varasemast ajast. Liikumise peamiseks edulooks on Iisraeli riigi loomine 1948. aastal.

☞ **Episkopaalkirik** on nimetus, mida kasutavad osana oma ametlikust nimest peamiselt anglikaani ja metodisti taustaga kristlikud kirikud.

☞ **Zoroastrism** on vanim monoteistlik usund ja pärineb I aastatuhandest eKr Iraanist. Zoroastrism põhineb prohvet Zarathuštra (kreeka keeles *Zoroaster*) õpetustel, kes pani aluse ka zoroastrismi pühale raamatule Avestale.

☞ **Kidúš** (hbr) on õnnistus- ja pühitsuspalve, mida öeldakse pühade algul veini- või viinamarjakarika kohal.

☞ **Gustav Klimt** (1862–1918) oli Austria maalikunstnik, sümbolist, silmapaistvamaid Viini juugendi esindajaid. Tänapäeval on Klimt üks armastatumaid ja hinnatumaid kunstnikke maailmas. Tema loomingu hulka kuulub maale, seinamaale, skitse kui ka muul kujul loodud kunstiteoseid. Klimti meelisteemaks oli naisekeha ning tema teosed on märkimisväärselt erootilised – seda on enim tunda tema pliiatsijoonistustes ja visandites, mis said laialdasemalt tuntuks alles pärast kunstniku surma. Tema naissoost modellid, olgu korrektsetel portreedel või vabalt joonistatud aktidel, kiirgavad sensuaalsust ja elegantsi.

☞ **Kärntnerstrasse** on üks Viini tuntumaid tänavaid. See algab Karlsplatzil ja viib Viini Riigiooperist mööda otse Viini kesklinna Püha Stefani katedraalini ning sealt edasi Doonau kanalini.

☞ **Séder** ehk paasapüha pidusöök tähistab juutide paasapüha algust. Selle käigus jutustatakse lugu sellest, kuidas juudid pääsesid Egiptuse orjapõlvest. Pidusöök algab õnnistuspalvega ehk kidúš'iga ja esimese klaasitäie veini joomisega.

☞ **Matsá** ehk hapendamata leib on õhuke leib, mida religioossed ja tavadest kinni pidavad juudid paasapühade ajal söövad. Matsád valmistatakse veest ja nisust, rukkist, odrast, kaerast või speltanisust ilma juuretiseta. Matsád süüakse iisraellaste legendaarse Egiptusest väljarändamise mälestuseks. Toora järgi polnud juutidel tol korral aega tainast leiva jaoks hapneda lasta: *Ja rahvas viis ära oma taigna, enne kui see oli hapnenud; neil olid nende leivakünad üleriietesse seotuna õlal.* (2Ms 12:34). Et paasapüha nädalal välditakse peale hapnemata leiva ka kõike muud, mis võib käärida (näiteks tainatooteid, jahu, aškenazi juudid ka kaunvilju ja riisi), siis küpsetatakse matsást või matsájahust kooke. Ortodokssed juudid ei tarvita paasapüha ajal ka nõusid, mis on juuretisega valmistatud toiduga kunagi kokku puutunud. Paljudes nende majapidamistes on sellepärast spetsiaalsed paasapühade nõud, tagasihoidlikumad majapidamised piirduvad sellega, et kõik potid, taldrikud ja söögiriistad keedetakse läbi. Matsád on süüa kästud ainult paasapüha esimesel õhtul séder'il, ent seda süüakse kogu pühadeaja vältel. Nädala teiste päevade kohta kehtib ainult, et ei tohi süüa midagi hapendatut.

☞ **Aškenazi juudid** on Kesk- ja Ida-Euroopa juudid, kes elasid või elavad Saksamaal, endise Austria-Ungari ja Poola-Leedu riigi aladel Poolas, Valgevenes, Ukrainas ja Leedus. Tänapäeval elavad aškenazi juudid (sealhulgas peamiselt holokaustis ellujäänute järeltulijad) põhiliselt Iisraelis, Ameerika Ühendriikides (eriti nn kirdeosariikides) ja Prantsusmaal. Aškenazi juutide traditsiooniline keel on olnud jidiš. Tänapäeval on nad valdavalt teistele keeltele üle läinud.

☞ **Pressburgi tramm** – rong, mis ühendas Viini ja Bratislavat (sks Pressburg), avati aastal 1914

☞ **Brit milá** – ümberlõikamistseremoonia (hbr)

☞ **Mohél** – ümberlõikaja (hbr)

☞ **Ilus Karl**, kodanikunimega **Karl Lueger** (1844–1910), oli Austria jurist ja poliitik, kes töötas Viini linnapeana aastast 1897 kuni surmani. Tema teeneks peetakse Viini muutmist kaasaegseks linnaks. Samas on teada, et tegu oli ka populistliku ja antisemitliku poliitikuga.

☞ **Franz Joseph I** (1830–1916) oli Austria keisririigi keiser alates detsembrist 1848 ja Austria-Ungari keiser alates 1867. aastast. 1854. aastal abiellus Franz Joseph Baieri hertsogi tütre Elisabethi ehk Sissiga. Esimese maailmasõja puhkedes oli Franz Joseph juba 84-aastane ning viletsa tervise tõttu võimetu riiki juhtima. Riigis oli koos juutidega 12 suuremat etnilist gruppi ja rahvuslikud pinged olid igapäevased. Keiser püüdis valitseda rahvuste üleselt, kuid alati see ei õnnestunud. Kuna keiser suhtus juutidesse neutraalselt või isegi soosivalt, siis pilkasid saksa marurahvuslased teda kui juutide keisrit.

☞ **Mischling** – segavereline (sks)

☞ **Eviani konverents**. Näidendis toimub konverents 1938. aasta novembris, tegelikkuses toimus see neli kuud varem ehk 6.–15. juulil Évian-les-Bains'is Prantsusmaal. Konverents kutsuti kokku USA presidendi Franklin D. Roosevelti algatusel, et arutada Saksamaa ja Austria juutide probleeme, kes soovisid põgeneda Natsi-Saksamaa tagakiusamise eest. Konverentsil osalesid 32 riigi esindajad, üritust jälgis ja kajastas üle 200 ajakirjaniku. Konverents kukkus sisuliselt läbi, sest osalevad riigid ei suutnud põgenevate juutide vastuvõtmises kokkuleppele jõuda.

☞ **Verboten** – keelatud (sks)

☞ **Keisrihümn** – teose „Gott erhalte Franz den Kaiser“ kirjutas 1797. aastal Austria helilooja Joseph Haydn. Sama meloodia võeti 1922. aastal kasutusele Saksamaa hümnina.

☞ **Umzugeshauptmannsleiter** – kolimisteenistust juhtiv hauptmann (sks)

- ☞ **Ringstrasse** – ringtee, mis kulgeb ümber Viini ajaloolise kesklinna ja mille ääres asuvad arvukad uhked hooned, on Austria pealinna peamiste vaatamisväärsuste hulgas. Peaaegu ringikujulise tänava kogupikkus on 5,2 km. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi algul oli see Viini jõukama elanikkonna prestiižne elupaik, staatuse näitaja.
- ☞ **Kristalliöö** (saksa keeles *Kristallnacht*) oli Natsi-Saksamaal ja Austrias 9. ja 10. novembril 1938 läbi viidud juudidpogrommide rida. Rüüstati juutide kodusid, asulaid ja kauplusi. RünnaKrühm ja tsiviilisikud hävitasid ehitisi ja üle pooleteise tuhande sünaGoogi. Kaks päeva kestnud terrorit hakati tuhandete lõhutud poeakende järgi nimetama kristalliööks. Palju juute tapeti, üle 30 000 juudi mehe arreteeriti ja saadeti koonduslaagritesse. Sündmuse ajendiks sai 17-aastase Saksamaal sündinud Poola juudi Herschel Grynszpani poolt Pariisis toime pandud atentaat. Mõrtsukas tulistas 7. novembril diplomaat Ernst vom Rathile saatkonnaruumides kolm kuuli kõhtu, mees suri 9. novembril.
- ☞ **Pogromm** on mingi ühiskonnagrupi, näiteks rahvusvähemuse või usuvähemuse vastu suunatud vägivaldne rünnak.
- ☞ **Belvedere** on ajalooline hoonete kompleks Austria pealinnas Viinis, mis hõlmab kaht barokses arhitektuuristiilis ehitatud paleed (*Unteres Belvedere* ja *Oberes Belvedere*), oranžeriid ja talle. Hooned paiknevad Prantsuse stiilis pargimaastikul Viini 3. linnaosas. Tänapäeval asuvad paleedes kunstigaleriid, kus muuhulgas eksponeeritakse ka Gustav Klimti teoseid.
- ☞ **Karl Böhm** (1894–1981). Näidendi lõpuosas on Leo ja Nathani jutus vihje Viini uue ooperimaja avamisele, mida dirigeerib endine nats. Mõeldud on Karl Böhmi, kes oli väga tunnustatud Austria dirigent. Natsiparteisse Böhm ei astunud, ent tegi natside võimul oleku ajal märkimisväärselt karjääri.
- ☞ **Demel** – 1786. aastal asutatud prestiižikas kondiitriäri ja kohvik, mis tegutseb Viini kesklinnas ka tänapäeval.
- ☞ **L'háim** (jidiši k)/ **Leháim** (hbr) – sõna-sõnaline tõlge on „eluks” ja seda kasutatakse enamasti toostina.
- ☞ **Mázel tov** (jidiši k)/ **Mazál tov** (hbr) on õnnitlussõna, mis vastab eestikeelsele väljendile „Palju õnne!”
- ☞ **Galiitsia** (ukraina keeles **Галичина**, poola keeles Galicja ehk Halicz, saksa keeles Galizien) on ajalooline piirkond Ida-Euroopas, mis jaotub praegu Poola ja Ukraina vahel.

☞ **Tšernivtsi** on linn Ukrainas, mis asub Pruti jõe paremal kaldal. Kuni 1775. aastani kuulus Tšernivtsi Moldaavia vürstiriigile, seejärel kuni Esimese maailmasõjani Habsburgidele, aastatel 1804–1867 kuulus linn Austria Keisririigile ning aastatel 1867–1918 Austria-Ungari keisririigi Austria valduste hulka. 1930. aasta rahvaloenduse järgi olid linna elanikest 26,8% juudid, 23,2% rumeenlased, 20,8% sakslased, 18,6% ukrainlased, ülejäänud (10,6%) poolakad ja teised. Näidendi tegelaste hulgas on Hanna, kes on pärit just sealtkandist.

☞ **Jockey Club** ehk klubi, mille liikmeks Hermann Merz soovib saada. Klubi asutati 1750. aastal Inglismaal ja tegemist on Ühendkuningriikide ühe eksklusiivseima kõrgseltskonnale mõeldud klubiga. Klubi ratsutamisele viitav nimi tuleneb briti aadli tihedatest seostest hobuste võiduajamistega. Klubi filiaalid tekkisid ka teistesse riikidesse.

☞ **Kriket** on pesapallisarnane spordimäng, mis on eriti populaarne Suurbritannias. Ringikujulisel muruväljakul on vastamisi kaks 11-liikmelist võistkonda, kes puust kurikate abil löövad kõva rusikasuurust palli. Inglismaal on kriket kultusmäng, ausa mängu etalon. Inglased ütlevad ebaausa mängu kohta: „See pole mingi kriket.“ Näidendi alguses ei ole Ludwig kriketi-nimelisest mängust kuulnudki, mõnikümme aastat hiljem on aga tema lapselaps Leo, kes on üles kasvanud Inglismaal, väga hea kriketimängija. Teadaolevalt on ka Tom Stoppard nooruses olnud hea kriketimängija.

☞ **Grossdeutsche Volkspartei** ehk Suur-Saksa Rahvapartei oli erakond Esimeses Austria vabariigis, mis loodi 1919. aastal pärast Esimese maailmasõja lõppu. Aastatel 1920–1934 eksisteerinud partei oli natsionalistlik, etniline, antimarksistlik ja antisemiitlik. Partei keskne poliitiline eesmärk oli Austria liitmine Saksamaaga. 1930. aastate alguses kaotas partei suure osa oma valijatest Austria Natsionaalsotsialistlikule Parteile, millega ta 1933. aastal ka liitus. Näidendis kuulub sellesse parteisse Otto.

Kasutatud kirjandus: Hermione Lee „Tom Stoppard. A Life“ (2020); Fred Mazelis „In Leopoldstadt, playwright Tom Stoppard looks to his past and the fate of Europe’s Jews“ (2023); Neal Ascherson „Revolution in the Head“ (2006); leopoldstadtplay.com/history, Vikipeedia jt.

Teatrijuht Aivar Mäe

Draamajuht Tiit Palu

Muusikajuht Risto Joost

Balletijuht Mare Tommingas

Lavastusala Karis Hindriksoo-Pitsi

Pealavameister Rello Lääts

Lavatehniline ala Keijo Sepp, Martin Rimmelgas, Sergei Ivanov, Mart Visnapuu, Reigo Harkmann, Aigar Kikkas, Andre Luik, Sten Gussakov, Markus Kõrkjas, Paap Nõmm

Dekoratsiooniala Marika Raudam, Innari Toome, Ain Austa, Andres Lindok, Katrin Pahk, Leenamari Pirn, Jane Aus, Terje Kiho, Armin Luik, Aleksander Karzubov, Indrek Ots, Mart Raja, Karmo Kiivit, Einar Pallas, Mait Sarap

Rekvisiidiala Liina Martoja, Angelika Aun, Mirka Porrassalmi, Kärt Paasik, Kaie Uustal, Annaleena Adamson

Jumestusala Kelly Treier, Gretel Persidski, Marian Seeme, Rutt Laikask, Sandra Rätsep, Anneliis Punnar, Madli Uibukant

Kostüümiala Liisi Ess, Ivika Jõesaar, Ruth Rehme-Rähni, Külli Kukk, Edith Ütt, Ljubov Guzun, Ivi Vels, Tia Nuka, Kaire Arujõe, Valentina Kalvik, Inkeri Orasmaa, Irina Medvedeva, Heli Kruuse, Luule Luht, Elli Nõps, Anneli Vassar, Olga Vilgats, Natalja Malinen, Juta Reben, Toomas Vihermäe, Ljudmila Nikolajeva

Riietusala Raina Varep, Eva Kõiv, Anu Kõiv, Kadri Kangur

Valgustusala Andres Sarv, Tõnu Eimra, Tõnis Järs, Kaspar Aus, Villu Adamson, Andrus Treier, Madis Fuchs, Tauri Kõtsi

Heli- ja videoala Andres Tirmaste, Vaiko Vreimann, Kalev Kääpa, Andreas Kangur, Juho Porila

Kavalehe koostas Anu Tonts

Kavalehe kujundas Katrin Leement

Emakeelne kultuur on hindamatu väärtus.

30. detsembril 2006 asutasime Vanemuise Fondi,
et hoida ja toetada Eesti teatrikunsti.
Lubame hea seista fondi käekäigu eest

Olga Aasav, Kalev Kase, Mart Avarmaa, Tartu linn

Vanemuise Fond on loodud teatri töötajate erialase arengu ja koolituse toetuseks. Fondi on võimalik teha annetusi:

SA Tartu Kultuurkapital / Swedbank IBAN: EE092200221011379347, SWIFT: HABAEEX /

SEB Pank IBAN: EE251010102052050006, SWIFT: EEUHEEX

Märksõna: VANEMUISE FOND

Suur aitäh teile Vanemuise fondi poolt:

Olga Aasav, Andrus Ansip, Mart Avarmaa, Alar Kroodo,
Kalev Kase, Mati Kermas, Eero Timmermann,
Tartu linn, Vanemuise advendikontserdil annetajad

Teatri peatoetaja

Aasta toetaja

Koostööpartner

Suvekontserdi peatoetaja

Autopartner

Ametlik hotellipartner

KULTUURIMINISTEERIUM

Kanname elamusi

Kõige mõnusam aeg ootab

 TALLINK

MARTELL
COGNAC
FONDÉE EN 1715

TÄHELEPANU! TEGEMIST ON ALKOHOLIGA.
ALKOHOL VÕIB KAHJUSTADA TEIE TERVIST.

ELAMUSTEKS LOODUD

TOYOTA COROLLA CROSS

Teatrielamuste toetaja
amservauto.ee

AMSERV
TOYOTA ON MEIE HING

— —
GUSTAV
— —
CAFE

Hoolime päriselt. Iga päev.

Kui sõnu raske leida,
vii Gustavit!

GUSTAV.EE

vanemuine.ee